

Místo *Slovesnosti* aneb Zbírky příkladů s krátkým pojednáním o slohu ve vývoji nejen české stylistiky a vyučování slohu

Keywords: Josef Jungmann, Czech stylistics, rhetoric, style teaching

Klíčová slova: Josef Jungmann, česká stylistika, rétorika, vyučování slohu

Abstract

The author analyses the second edition of the book, written towards the end of Josef Jungmann's life and published in 1845 under the title *Náuka o výmluvnosti prozaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané a vázané řeči* (The Doctrine of Eloquence in Prose, Poetry and Speech, with a collection of examples in unbound and bound speech). It describes Jungmann's comprehensive approach to language, traditional concepts of style (high, middle and low), oratory, text structure, phraseology, etc. It is considered to be the first stylistic and rhetorical textbook on style and rhetoric, although it is a mixed textbook with an exercise book, which additionally contains methodological guidelines and instructions for teachers in the field of teaching speech.

Autorka analyzuje druhé vydání knihy, napsané až ke konci života Josefa Jungmanna a vydané r. 1845 pod názvem *Náuka o výmluvnosti prozaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané a vázané řeči*. Popisuje komplexní Jungmannovy přístup k jazyku, tradiční pojetí slohu (vysoký, prostřední a nízký), řečnictví, členění textu, frazeologii atd. Považuje ji za první stylistiku a učebnici slohu i rétoriky, i když je to smíšená učebnice s cvičebnicí, ve které navíc najdeme metodické návody a instrukce pro učitele v oblasti výuky řeči.

1. O Jungmannovi ve vztahu k *Slovesnosti aneb Zbírce příkladů s krátkým pojednáním o slohu* z r. 1820 jsme se mohli dočíst v *Ilustrovaném encyklopedickém slovníku*:

Sestavil první českou učebnici literární teorie a poetiky” (*Ilustrovaný encyklopedický slovník* 1981, 2. díl, s. 64).

Totéž jsme se o ní učili i na fakultě už koncem 50. let minulého století; tradičně se říká, že je to teorie literatury s čítankou. Podle F. Vodičky je to naše první učebnice literární výchovy (Vodička 1960).

Ve svých následujících úvahách navážeme na kapitolu *Pojetí slohu a slohového vyučování z hlediska historického ve Vyučování slohu*, v něm jsme označili *Slovesnost* za první novočeskou stylistiku (Čechová 1985, s. 20). Odkazujeme dále na kapitolu *Počátky vývoje novočeské stylistiky* (a místo Josefa Jungmanna v ní) v *Současné stylistice*:

Slovesnost má daleko významnější postavení v kontextu české filologie, a to i jazykovědné (Čechová a kol. 2008, s. 24)

a to se konkretizuje dále:

Od Jungmannovy Slovesnosti vede cesta k novodobé české rétorice, ke stylistice a k teorii vyučování slohu, a nakonec i k teorii komunikace (Čechová a kol. 2008, s. 25).

Svůj tehdejší pohled nyní doplníme a zpřesníme.

Jak sdělil sám Jungmann, *Slovesnost...* byla určena pro studující gymnázií, šlo o první českou učebnici. K jejímu napsání měl ty nejlepší předpoklady, vždyť už od r. 1800 vyučoval jako první v Čechách (nepovinnou) češtinu na gymnáziu v Litoměřicích. Tam působil do r. 1815, později v Praze, např. v Akademickém gymnáziu byl ředitelem, na filozofické fakultě byl i děkanem. Snad je vhodné dodat, že vyučování češtině na prvních deseti gymnáziích v českých krajích bylo zavedeno r. 1848, první gymnázium s českým vyučovacím jazykem vzniklo r. 1849 a rok poté české akademické gymnázium (Jelínek 1972).

Pro mne je pak mimořádně důležité jeho pražské bydliště v dnešní Jungmannově ulici, tehdy ulici Široké, č. 32, kde od r. 1816 až do své smrti bydlel. V jeho bytě v druhém patře totiž sídlí nakladatelství Fraus, v němž vydáváme od školního roku 2017/2018, tj. od jeho 68. ročníku, bohemistický učitelství časopis „Český jazyk a literatura“, tam máme redakci a zasedá tam naše redakční rada. Na snímku od Tomáše Krista, pod obrazem J. Jungmanna, stojím při rozhovoru s re-

daktorkou Kristýnou Veitovou (*Svět v češtině a svět češtiny 2022*, s. 237–238).

Uvědomujeme si, jak velkou měl Jungmann zásluhu na obnovení svéprávného postavení češtiny v českém školství, i když vnímáme jeho vztah k češtině jako subjektivně psychologizující, poplatný Humboldtovu a Herderovu pojetí. Vyzdvihoval její líbeznost a zpěvnost; podle něho jsou úzké a široké hlásky „výrazem něžných mravů toho národa holubičího“ (*Svět v češtině a svět češtiny 2022*, s. 9). S tím se asi těžko – při vši úctě k autorovi – plně ztotožníme, a to odhlížíme od současného stavu obecné mluvy.

2. V této stati vycházíme z druhého vydání knihy, napsaného až ke konci života, vydaného r. 1845, jež oproti 1. vydání z r. 1820 doznalo značné změny: přepracována a rozšířena byla teorie, rozšířeny byly i příklady a také výše uváděný podtitul byl změněn a zpřesněn *Náuka o výmluvnosti prozaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané a vázané řeči*. Podstatná změna je už v pořadí pojmenování v titulu knihy, sbírka zde je až doplněním k nauce o různých žánrech, v popředí je NÁUKA o výmluvnosti, jíž se rozumí „spůsobnost myšlenky své dobře pronášeti, [...] výmluvnost všecka na mluvě se zakládá“ (s. 2). Mluvou se rozumí řeč i jazyk.

Ponecháme stranou, že *Slovesnost...* bývala označována za kompilát, Jungmannovi se vytýkalo, že jeho práce není původní, že je závislá na cizích vzorech (viz např. Hikl 1911). Jungmann sám tuto závislost neodmítal. Jako polyglot a synteticky uvažující vědec známé poznatky uvedl v systém. Byl toho názoru, že „lépe jest výborných spisů užítí, než něco méně dobrého, třeba originálního, vyvésti“ (Hikl 1911, *Předmluva*); ctil tradici (s tím se lze dobře srovnat). Otázku kompilátu řešili už jiní, J. Kraus (1981 a 1998), později Alena Fidlerová (2010), naposledy Pavel Šidák (2022).

Při hledání zdrojů předloh „výmluvnosti“ Jungmannovy *Slovesnosti...* Jiří Kraus zjistil, že rozvrstvení teoretické části *Slovesnosti...* odpovídá výkladovému schématu rétoriky; dokazuje, že „Jungmannova *Slovesnost...* z r. 1845 splňovala svým zřetelem k aktivnímu řečovému projevu tolik potřebnou úlohu rétoriky...“ (Kraus 1981).

Z obsahu *Slovesnosti*... opravdu lze soudit, že – ve smyslu přiřčení rétoriky k způsobům slohu – byla i prvotní novočeskou rétorikou, navazující na tradice rétoriky obecně.

Podle Jungmanna „Sloh jest myslí pišícího a věcem psaným přiměřené vybrání a spojení“ (s. 59). V této definici můžeme už spatřovat zárodek definice slohu u Aloise Jedličky z *České mluvnice* (Hávránek, Jedlička 1960, s. 368; 1981, s. 441) a z pozdějších *Základů české stylistiky* (Jedlička 1970, s. 9), jako způsobu výběru, využití jazykových prostředků a jejich uspořádání. Jungmann míní i obsah, ale jen projevu psaného (kde zůstala rétorika? Šlo o písemnou přípravu řečníka?). V dané souvislosti za zmínku stojí Jungmannův požadavek přiměřenosti. Čeho se týkal? Konstatuje: myslí a věcem pišícího; lze tu spatřovat počátky současného požadavku přiměřenosti ve vztahu k funkci a situaci projevu.

Ve *Slovesnosti*... nalézáme Jungmannův program národního obrození, včetně cíle pěstovat vědu českým jazykem, avšak zároveň postesknutí nad tím, že mluva národní je „nedosti našim spisovatelům známa“.

Tak se zajisté rozplemenily mnohé omyly a hříchy mluvnické ve spisech novověkých, a myslím, že bude potřeba několik budoucích Dobrovských, aby se opět vycídily (s. 23).

Nejen tato poznámka, ale i jiná místa v *Slovesnosti*... naznačují, že Jungmannovi nebyl cizí purismus, ale nešlo o purismus útočný (v porovnání s purismem 7. etapy, tj. 70. až 90. let 19. století.). Tady odkazujeme na etapy českého purismu, jak je vymezil Miloš Weingart v knize *Český jazyk v přítomnosti*; jednu její etapu označil jako purismus jungmannovské generace (Weingart 1934).

Třebaže autor označil 2. vydání *Slovesnosti*... jako *Náuku*, první, teoretická část je sice rozmístěna na více stranách (167) než ve vydání prvním, v ní se také obrací vedle umělecké i na odbornou a řečnickou oblast, ale druhá část, praktická, tedy příkladová, je mnohem rozsáhlejší (od strany 171 do strany 834, pak už následují jen na dvou stranách *Omylové*). Kniha je tedy členěna na dvě nerovno-

měrné části, důvod spatřujeme v Jungmannově názoru, s nímž se ovšem nemusíme plně ztotožňovat:

Nejkratší a nejjistěji učně k slohu dobrému a k přemýšlování povedou příkladové a jich následování (s. 454, viz i Komenský),

už vpředu obdobně čteme:

[...] ne tak pravidly jako výbornými vzory a příklady (s. 90).

Teoretické části knihy předchází *Předmluva a rejstříky* (registříky) k oběma dílům; rejstřík k praktickému dílu je vlastně podrobným obsahem (o tom se ještě zmíníme dále).

Nás zajímá právě především část teoretická, protože příklady ilustrující probírané útvary mohou pocházet nanejvýše z doby vzniku knihy, tj. z doby nerozvitě české literatury. Ta čekala na své velké postavy, odmyslíme-li si K. H. Máchu, jež přinesla druhá půlka 19. století, proto také Jungmann uváděl úryvky z literárních děl i jiných národů (ve vlastním překladu). Většina ukázek v dnešní škole není použitelná jak pro tematiku, mnohdy náboženskou, pro překonané pojetí odborné a administrativní tvorby, tak zčásti pro odtažitý jazyk. Navíc mnohé ukázky jsou velmi rozsáhlé, takže s nimi jako celkem při výuce nelze přímo pracovat (v rozporu s tím viz níže uvedený metodický pokyn); zajímavé jsou z pohledu historického.

Domnívám se, že dnešní vysokoškolští studenti bohemistiky se příkladovou částí *Slovesnosti*... „neprokousají“, až na jedince zaujaté pro období první poloviny 19. století, popř. pro ještě období starší, z nichž Jungmann přináší ukázky. Jejich prostřednictvím kdysi studenti gymnázií poznávali řadu děl obrozenských autorů. Často se vyskytují ukázky z děl F. L. Čelakovského nebo K. Vinařického, i dalších, namátkou jmenujme J. Kollára, A. Puchmajera, B. Jablonského, J. Chmelenského, S. Hněvkovského, A. Marka, M. F. Klácela, J. Kamarýta, V. Nebeského, z odborné oblasti pak P. J. Šafaříka, K. Amerlinga, V. Staňka, J. F. Smetanu, S. Presla, A. Jungmanna, J. P. Koubka. Vedle obrozenců se zde studenti setkávali s ukázkami autorů z literatury starší i staré (Řehoře Hrubého z Jelení, Václava Píseckého, Karla

staršího ze Žerotína, J. A. Komenského...). Jungmannův názor na uměleckou literaturu dobře vystihuje citát týkající se líbeznosti, „působí, aby krása věcí cítěna byla, a mysl kochala se“ (s. 63).

Jungmann měl smysl pro potřeby studentů. Tak při chvále mluvnice Dobrovského oceňuje její překlad od V. Hanky, věcně poznamenává, že pro školy „zvláště upraveno být musí“ (s. 7). Avšak z dnešního pohledu je celkově *Slovesnost...* pro studenty gymnázií nepřiměřená. Malý počet vybraných studentů gymnázií v polovině 19. století uneslo podstatně větší zátěž než masa gymnaziálních studentů dnešních.

Jak jsme se už výše zmínili, *Slovesnost...* začíná bohatými, rozsáhlými rejstříky; už to je významné, jestliže ani v dnešní době nejsou rejstříky k středoškolským učebnicím samozřejmostí. Např. redaktoři z nakladatelství SPN se bránili rejstřík do středoškolských učebnic vkládat, nepovažující ho za potřebný. Až po 14 letech naléhání (od vydání 1. dílu naší řady středoškolských učebnic v r. 2000) se mi podařilo dostat r. 2014 věcný rejstřík (ke všem čtyřem dílům) do posledního dílu. Přesvědčil až argument, že je nutný k opakování před maturitou.

3. Všimněme si blíže vlastností slohu, jak je vykládá J. Jungmann. Základem je podle něho *trichotomie*, jak hned ukážeme: tři „mohutnosti“, jakosti, a to *světlost*, rozumějme jí zřetelnost, *líbeznost* a *mocnost*, tj. pronikavost, působivost. Podle podílu těchto tří mohutností rozlišuje tři formy, způsoby slohu: prózu, básnictví a řečnictví (Jungmann 1845, s. 83). Podle látky vzniká pět forem (Jungmann 1845, s. 85): tvar učebný, zábavný neb pěkný, pohybací (neobjasněno, pouze jmenováno, míněna funkce apelová: motivovat/pohnout někoho k něčemu; *pohýbati* = citově působit na někoho), popisný a dějový; ty používané ve třech formách dávají vznik rozličným formám slohu (opět u každé udává 5 forem), např. próza učebná, pěkná, řečnická, popisovací, dějepisná.

V II. kapitole nazvané *O výmluvnosti zvláště*, v její I. hlavě charakterizuje prózu:

Oučel prózy je poučovati a rozum přesvědčovati (s. 90 a dále)

a člení ji zde takto: sloh učebný, předmětní, listovní, jednací, rozmlouvání a samomluva; její hlavní jakostí je světlost. Sloh básnický, podrobně rozčleněný podle druhů (na 60 stranách!) má mít líbeznost, ostatní mocnosti, tedy světlost a mocnost, jsou jí podřízeny. Řečnický styl (světský i duchovní) má mít mocnost, jemu jsou rovněž dvě další mohutnosti podřízeny.

Překvapující jsou pro nás výklady o účelu, ale i účinku projevu, což lze chápat jako předjímání myšlenek vědecké školy strukturalistické a potažmo současné lingvistiky, totiž zřetel k funkci a účinnosti projevu (viz už poznámku výše).

Slohy dále rozděluje podle osy vertikální opět na tři: sloh vyšší, prostřední a nízký. V nich se pak uplatňuje pět forem (volí metodu srovnávací), jak jsme se o nich zmínili výše.

Jungmann jazyk/řeč z různých úhlů pohledů stylově diferencuje, má hluboký smysl pro *různost žánrů*, podrobně je vymezuje a dokumentuje, žánry se u něho leckdy překrývají, jejich hierarchie je značně komplikovaná, pro studující příliš složitá. Za zajímavá pokládáme jeho konstatování o jejich míšení i to, že některé formy nelze pro jejich všednost přenést do slohu vyššího, např. smlouvy, prosební listy, lze říci administrativu. Vyšší styl musí splňovat požadavek náročnosti; jeho líbeznosti napomáhá novost. Tady se vracíme k staršímu svému tvrzení z r. 2008, s. 25 až 26:

Proto máme pochybnosti o neomezené platnosti Hausenblasova výroku „Nejsou pro vyšší styl charakteristické neologismy, neboť nevyhovují zdůraznění jeho tradiční vázanosti“ (1996, s. 92).

S naším názorem konvenuje i to, že Jungmann ve *Slovesnosti...* vytvořil soustavu termínů, jež se ve značné míře ujala. To ocenil už Alois Jedlička ve spisu *Josef Jungmann a obrozená terminologie literárně vědní a lingvistická* (Jedlička 1949).

Na rozdíl od pozdějšího trvání školy na čistých formách, jež přezívá až do současnosti (o požadavcích na hodnocení slohových prací i k maturitní zkoušce psal J. Kostečka 2012/2013), Jungmann si byl vědom přechodnosti některých útvarů a v učebnici to vyjevil. Jmeno-

vitě udává, že některé listy (=dopisy) ukazují k jinému slohu, např. učebnému nebo dějepisnému, rozhodující je celkový dojem.

Pozornost věnuje výběru slov, poznamenává, že slova „světlosti napomáhají, když dobře volena a pořádná“ (s. 60), soustřeďuje se i na vady proti „světlosti“, tak např. o elipse (aniž by ji pojmenovával) píše, že vede k dvojsmyslnosti; posuzuje klady a záporny periody a podává příklady vad v jejím užívání i s jejich opravou, tedy se stylizačními cvičeními (Jungmann 1845, s. 80 až 81). Naopak připomíná, co napomáhá slohové mohutnosti. Podotýká „Rozmanitost všude se líbí, jednotvárnost nasycení a omrzení působí“ (s. 81).

Systematický přístup se obráží i v Jungmannových požadavcích na stavbu textu a v propracování postupu při jeho zpracování. Sloh má za „spravení celého spisu nebo řeči“ (s. 58), mluví o čtyřech částkách, mohli bychom říci o etapách tvorby: nalézání neboli *inventio*, pořádání neboli *dispositio*, proslovení čili *enuntiatio* (stylizace), a přednášení, tedy *pronunciatio* (zveřejnění). Užité ekvivalenty latinské lépe vystihují podstatu té které etapy.

Přirozeným požadavkem Jungmannovým je členění textu na začátek, prostředek a konec, ten se pochopitelně stále uplatňuje dodnes ve vyučování slohu. Základní požadavek trvá: slohová práce má mít úvod, stať a závěr. Nejde sice o jeho objev (o tom už psal Aristoteles), natož pak o novotu Ludovíta Nováka, jemuž se přičítá; ten s teorií začátku, středu a konce soustavně pracoval (Novák 1969).

Teoretické výklady Jungmann provází metodickými instrukcemi, a to nejen na s. 54 a 55, o nichž jsem se zmínila už v *Současné stylistice* (Čechová a kol. 2008), jiné viz výše. Dále např. v souvislosti s vypravováním radí: nepřecházej do žvavosti... rozvlácnosti (s. 129); žádá zajímavé situace, aby organicky působily. U didaktické básně radí:

Nebud' látka příliš velkého objemu, proto že snadno unavuje; ne příliš rozdílných částí, proto že je v celek organický uvéstí trudno (s. 132),

když už na s. 120 požaduje:

Při velké básni potřeba jest ... dob odpočívajícího děje (M.Č. jde o vkládané epizody), aby se pozornost čtenářova neunavila, a snadněji celek přehledla (s. 132).

U didaktickoepické básně velmi naléhavě radí:

Chraň se básník, aby zpěv rozjímáním neustydl (s. 145).

Z toho můžeme snadno vyvodit, že mu šlo jak o produkci, tak i o příjem textu! A opět musíme konstatovat příjemné překvapení, předčil svou dobu.

I dnešní škola seznamuje se slohem vysokým, pěstuje sloh prostřední, v němž jsou všechny mohutnosti v rovnováze, a nízký. V něm má být mluva „zračná, zřetelná, úsečná, srozumitelná i méně učeným“ (s. 145). Sem náležejí podle Jungmanna prosebné listy, smlouvy, upsání (tedy úpis), zeměpis, přírodopis, matematika – ovšem takové vymezení nelze v současnosti přijmout.

Jungmannovo vertikální třídění bylo ve škole i v teorii slohu opuštěno, oživil ho až K. Hausenblas (1973) v teorii slohu a M. Čechová v teorii vyučování (1985), právě v návaznosti na K. Hausenblase a uplatnila ho i ve svých posledních středoškolských učebnicích. Do 4. dílu zařadila kapitolu o stylové příslušnosti jazykových projevů podle vertikálních stylů (Čechová 2014, s. 108–112).

Názory autorovy jsou pochopitelně dobově podmíněny. Uplatňuje mravokármnost, vyzdvihuje Slovaný a jejich vlastnosti. To je výrazné zvláště v druhém díle, praktickém.

Ostatně chrániti se má básník, aby proti krasochuti nehřešil a citu šlechtnějšího nemařil (s. 370),

což jistě obrozenečtí autoři splňovali, ale co pozdější a dnešní? Avšak ledacos přetrvává, třebaže už J. Jungmann mýnil:

Mnoho století bylo tedy k tomu potřeba, aby se lidé přesvědčili, že žáci nikdy přiměřený prospěch ve vědách a uměních činiti nemohou, jestli s dvěma najednou předměty budou muset zápasiti, s předmětem totiž vědeckým a s cizím jeho jazykem, a že tedy mládež svým přirozeným mateřským jazykem vychovávána a vyučována býti musí (Jungmann 1845, s. 370).

Rovněž někteří dnešní teoretikové vzdělávání, orientující se převážně jen na internetové prameny s vysvětlením „všechny informace najdete na internetu“, podceňující pamětné učení, by si měli vzít z Jungmanna i další poučení:

Cvičení paměti jest věc tak potřebna jako vzdělávání rozumu (s. 370).

P r a k t i c k ý díl *Slovesnosti...* (my se o něm zmíníme jen zběžně) je systematicky rozčleněn podle „způsobu slohů“ na příklady prozaické, básnické a řečnické, u prozaických najdeme i rozmlouvání a samomluvu, za povšimnutí stojí pozornost věnovaná dialogu; do básnických zařazuje i drama.

Mezi žánry nevyčleňuje jako samostatnou část lidovou slovesnost, ale najdeme ukázky básnických děl, jež z n á r o d n ě l y, např. *Travička zelená, Zahučely hory, zahučely lesy*, z jiných zevšeobecněly části, např. z Kollárových znělek: *Pracuj každý s chutí usilovnou na národu roli dědičné... Nepřipisuj svaté jméno vlasti...* nebo Čelakovského *Tys bratr náš, ty čistým mečem plápoláš*, jeho *Pocestný* (Je to chůze po tom světě...) je dnes znárodnělá píseň. Snad pro dnešního čtenáře může být zajímavé, že uvádí i anekdotu.

Některé úryvky básní se staly f r a z é m y: *Všecka sláva, polní tráva...* A právě písně stejně jako frazémy se mohou uplatnit i v dnešní škole. Setkáváme se tady i s Jungmannovým promyšleným p o j e t í m f r a z e o l o g i e a vztahem k ní, ovšem nemluví výslovně o frazeologii, ale jmenuje její druhy, čteme o úslovích (my bychom řekli rčeních), pořekadlech a příslovích, přitom mezi nimi rozlišuje, viz úsloví: *Dal se do toho*, pořekadlo *Dva jazyky v hubě nosí; Jest již jednou nohou v hrobě; Dláždění počítá* (= je shrbená) a náležitě konstatuje, že pořekadla stojí mezi úslovími a příslovími, viz *Mrtvý lev nestojí za psa živého; Jaké půjčky, taková odplata; Starý pes k řetězu nepůjde* (z Komenského) nebo synonymní *Čemu se nenaučí Janíček, nenaučí se Jan*. Jestliže si toto uvědomíme, můžeme se ptát, jak je možné, že někteří současní odborníci druhy frazémů neodlišují, někteří je všechny označují za přísloví (Bittnerová, Schindler 1997).

* * *

Pro Jungmannovu *Slovesnost...* je příznačný komplexní přístup k jazyku/řeči. *Slovesnost...* byla nejen první novočeská teorie literatury, učebnice literární výchovy, první stylistika a učebnice slohu i rétoriky, ale smíšená učebnice s cvičebnicí, navíc s metodickými návody a instrukcemi pro učitele.

Literatura

- Bittnerová D., Schindler F., 1997, *Česká přísloví*. Praha: Karolinum.
- Čechová M., 1985, *Pojetí slohu a slohového vyučování z hlediska historického*. In Eadem, *Vyučování slohu*. Praha: SPN, s. 20–29.
- Čechová M., 2008a, *Počátky vývoje novočeské stylistiky (a místo Josefa Jungmanna v ní)*. In M. Čechová a kol., *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 23–28.
- Čechová M. a kol., 2008b, *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny,
- Čechová M. a kol., 2014, *Český jazyk pro 4. ročník středních škol*. Praha: SPN.
- Dolanský J., 1973, *Příklad Jungmannovy «Slovesnosti»*. „Česká literatura“ 21, s. 305–320.
- Fidlerová A., 2011, *Kompilát, nebo významné dílo?*, eds. J. Foerster, P. Kitzler, V. Petrbock, H. Svatošová, *Musarum socius*. Praha: Kabinet pro klasická studia FÚ AVČR, s. 305–316.
- Hausenblas K., 1973, *Vysoký – střední – nízký styl a diference stylů dnes*. „Slovo a slovesnost“ 34, s. 85–91.
- Havránek B., Jedlička A., 1960, 1981, *Česká mluvnice*. Praha: SPN, 1. vydání, 368 s.; poslední vydání, 441 s.
- Hikl K., 1911, *Jungmannova «Slovesnost» a její předlohy*. „Listy filologické“ 38, s. 207–219, 346–358, 416–448.
- Hubáček J., 1970/71, *Jungmannova «Slovesnost» a pozdější učebnice slohu*. „Český jazyk literatura“ 21 s. 54–59.
- Ilustrovaný encyklopedický slovník*, 1981. Vědecký redaktor M. Štěpánek. Praha: Academia.
- Jedlička A., 1949, *Josef Jungmann a obrozenecká terminologie literárně vědní a lingvistická*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- Jedlička A., 1970, *Základy české stylistiky*. Praha: SPN.

- Jelínek J., 1972, *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774–1918*. Praha: SPN.
- Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky, 2007, red. J. Pleskalová, M. Krčmová, R. Večerka, P. Karlík. Praha: Academia.
- Kostečka J., 2012/2013, *Hodnocení slohových prací středoškoláků, včetně maturitních*. „Český jazyk a literatura“ 63, s. 134–145.
- Kraus J., 1981, *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Praha: Academia.
- Kraus J., 1998, *Jungmannova «Slovesnost» jako rétorika čtenářského poučení a vkusu*. In *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia, s. 148–150.
- Křístek M., 2007, *Teoretická základna české stylistiky v proměnách času*. „Stil“ 6, č. 1, s. 27–32.
- Novák Ľ., 1969, *Axiomatika semiologie literárních útvarov*. „Slavica Slovaka“ 4, s. 18–34.
- Šidák P., 2022, *Slovesnost jako genologie*. „Slovo a smysl“ 40, s. 14–40.
- Vodička F., 1960, *Josef Jungmann*. In *Dějiny české literatury II*. Praha: Československá akademie věd, s. 232–254.
- Weingart M., 1934, *Český jazyk v přítomnosti*. Praha.